

گزارش پژوهشی :

آسيب‌شناسی تجارت خارجی کشور و ارائه الگوی مطلوب
حکمرانی تجاری در راستای توسعه تجارت منطقه‌ای

انديشكده اقتصاد مقاومتي

گروه توليد و تجارت

اسفند ماه ۱۴۰۰

رهبر معظم انقلاب: علاج برون رفت از مشکلات کشور «اقتصاد مقاومتی» است.

معرفی اندیشکده اقتصاد مقاومتی

اندیشکده اقتصاد مقاومتی یک کانون تفکر با مأموریت «تصمیم سازی برای حل مسائل اقتصاد کشور در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی» است که در سال ۱۳۹۵ فعالیت رسمی خود را آغاز نمود.

شناسایی شبکه مسائل در هر حوزه موضوعی، طراحی راهکار برای حل مسائل احصاء شده و هم‌اندیشی جهت ارزیابی و تدقیق آن، بررسی تجربیات جهانی، طرح مباحث در فضای نخبگانی و رسانه‌ای و پیگیری راهکارهای ارائه شده از دستگاه‌ها و مسئولین مرتبط به منظور اتخاذ تصمیمات لازم، از جمله فعالیت‌هایی است که در اندیشکده انجام می‌شود.

علاقه‌مندان می‌توانند از طریق سایت Mett.ir با اندیشکده اقتصاد مقاومتی در ارتباط باشند و نظرات، انتقادات و پیشنهادهای خود را در خصوص این گزارش و همچنین سایر فعالیت‌های اندیشکده، مطرح کنند.

آسیب‌شناسی تجارت خارجی کشور و ارائه الگوی مطلوب حکمرانی تجاری

در راستای توسعه تجارت منطقه‌ای

گروه موضوعی:	تولید و تجارت
نوع گزارش:	پژوهشی
شناسه:	۱۴۰۰۱۲۳۳۰
تاریخ انتشار:	۱۴۰۰/۱۲/۲۵
تهیه و تدوین:	سید حسن محفوظی موسوی محمد مهدی فامیل محمدی، مصطفی سلیمی مفرد، روح‌الله مهدوی، رضا سهرابی، فردین کریمی، سید محمدرضا موسوی
همکاران:	محمد مهدی یزدانی محمد امینی‌رعیا
مدیر مطالعه:	
ناظر علمی:	

خلاصه مدیریتی

بررسی وضع موجود فضای حاکم بر حکمرانی بخش تجارت خارجی کشور حاکی از آن است که در حال حاضر بیش از ۲۵ نهاد دولتی و حاکمیتی از جمله شورای عالی توسعه صادرات غیر نفتی، شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی، ستاد تنظیم بازار، شورای گفت‌وگوی دولت و بخش خصوصی، سازمان توسعه تجارت، گمرک، اتاق بازرگانی، بانک مرکزی، سازمان امور مالیاتی، معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه و نمایندگی‌های جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور در امر سیاستگذاری، تصمیم‌گیری و اجرای قوانین و مقررات این بخش از حکمرانی کشور نقش مستقیم و غیرمستقیم دارند.

از سوی دیگر طی سال‌های گذشته بیش از ۳۵ قانون و آیین‌نامه مرتبط با تجارت خارجی در کشور به تصویب رسیده است که به عنوان مثال می‌توان به قانون مقررات صادرات و واردات و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب ۱۳۷۳، قانون امور گمرکی و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب ۱۳۹۱، قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵ و قوانین برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اشاره کرد.

بر اساس این قوانین و آیین‌نامه‌ها، در حال حاضر ۹ رویه مختلف وارداتی و ۶ رویه مختلف صادراتی در کنار رویه‌هایی همچون رویه کالای مسافری، پیک سیاسی و بسته‌های پست سیاسی، مرسولات پست بین‌الملل، فروشگاه‌های آزاد، وسایل نقلیه برای مقاصد تجاری و کابوتاژ (کران‌بری) در قوانین صادرات، واردات و مبادله کالای کشور تعریف شده است که این شرایط، مراحل متعدد و مختلفی را جهت صادرات کالا (۲۰ گام) و واردات کالا (۳۶ گام) پدید آورده است.

با نگاهی آسیب‌شناسانه به تجارت خارجی کشور به‌ویژه تجارت با کشورهای منطقه، می‌توان بیان داشت که حکمرانی حوزه تجارت خارجی با آسیب‌هایی از جمله «تعدد و تداخل قوانین»، «فقدان سیاستگذار واحد»، «فقدان سیاست‌های تجاری در اسناد بالادستی»، «تعرفه‌گذاری غیر هدفمند»، «تصمیم‌گیری آنی»، «تداخل مسئولیت نهادهای مجری» و «ارزشگذاری دستوری صادرات» روبرو است.

از سوی دیگر به طور کلی هر معامله اقتصادی دارای دو جریان انتقال است: اولاً جریان انتقال وجه یا ارزش کالا (از خریدار به فروشنده) که نیاز به زیرساخت‌ها و سازکارهای مبادلات مالی دارد و ثانیاً جریان انتقال کالا (از فروشنده به خریدار) که مستلزم توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و خدمات مربوط به آن است.

در مبادلات مالی و شیوه‌های پرداخت در تجارت بین‌الملل، به طور کلی ۶ روش مختلف وجود دارد.

نمودار الف. انواع مبادلات مالی و شیوه‌های پرداخت در تجارت بین‌الملل

با توجه به شرایط فعلی کشور، روش‌های حواله‌ای پیش‌پرداخت و حواله‌ای حساب باز بیش از سایر روش‌ها توسط تاجران ایرانی استفاده می‌شود. این حواله‌های ارزی عمدتاً به کمک شبکه صرافی در کشورهای مختلف و در برخی از موارد با استفاده از شبکه بانکی محدود، از طریق سامانه‌های ارزی مورد استفاده در مبادلات مالی تجارت خارجی مدیریت می‌شود.

نمودار ب. سامانه‌های ارزی در مبادلات مالی تجارت بین‌الملل

با این حال طی سال‌های گذشته تلاش‌هایی جهت توسعه و متنوع‌سازی روش‌های پرداخت در تجارت خارجی به‌ویژه در تعامل با کشورهای منطقه انجام شده است. نمونه این اقدامات استفاده از ظرفیت «پیمان‌های پولی دوجانبه» با کشورهای هدف از جمله «ترکیه»، «عراق»، «پاکستان»، «روسیه» و «چین» بوده است که البته به‌جز پیمان پولی دوجانبه ایران با ترکیه، سایر موارد عملیاتی نشد. پیمان پولی دوجانبه ایران و ترکیه نیز پس از گذشت چند ماه متوقف شد. بررسی تجربه این تفاهم‌نامه‌ها نشان می‌دهد که چالش‌های مختلفی پیش روی توسعه این ابزار قرار دارد که مهمترین آن‌ها به شرح زیر است:

- نامتناسب بودن پیمان پولی دوجانبه با شرایط تحریمی؛ این موضوع سبب شد که با افزایش دامنه تحریم‌ها، عملاً پیمان پولی دوجانبه به بن‌بست برسد.
- عدم استفاده از روش‌های نوین پیمان‌های پولی دوجانبه به کمک سیستم حسابداری یورویی و همچنین ناترازی تجاری سبب شد که تورم و نوسان شدید نرخ برابری ارزهای ملی، تسویه پایان دوره پیمان پولی دوجانبه را با مشکل روبرو کند.

یکی دیگر از روش‌های مبادله مالی در تجارت منطقه‌ای، تجارت ریالی است؛ به این معنا که تاجر (خریدار) برای پرداخت وجه تجارت از ارز ریال استفاده کند. اگرچه این روش به عنوان روشی تحریم‌ناپذیر می‌تواند به توسعه تجارت کشور با منطقه کمک کند اما چالش‌هایی نیز به همراه دارد که «عدم ارزآوری»، «نبود سازوکار قانونی»، «حجم نامعلوم ریال موجود در کشورهای منطقه» و «منوط بودن استفاده از آن به تجارت بالای ریال با سایر کشورها» مهمترین این چالش‌ها هستند.

در کنار این روش‌ها، استفاده از ظرفیت تجارت متقابل و تهاتر با هدف تسهیل مبادلات مالی نیز یکی دیگر از روش‌های پرداخت در تجارت خارجی است که به‌طور ویژه می‌تواند سبب توسعه تجارت منطقه‌ای شود. با وجود چالش‌هایی در سر راه گسترش استفاده از این روش، با این حال می‌توان به کمک راهکارهایی از جمله «انعقاد قراردادهای بلندمدت خرید متقابل»، «افزایش دامنه تهاتر از کالا به حوزه خدمات فنی و مهندسی»، «ایجاد سازوکار تهاترهای چندجانبه» و «استفاده از سازوکار معاملات نقدی با تسویه اعتباری در تالار صادراتی بورس کالای ایران و زیرساخت اتاق پایاپای آن» استفاده از شیوه تهاتر را گسترش داد.

در کنار زیرساخت مبادلات مالی، زیرساخت و سازکارهای ترانزیت و حمل و نقل کالا نیز از اهمیت بسیار بالایی در تجارت خارجی کشور برخوردار است. در سال ۱۳۹۹، ظرفیت ۶ بندر شمالی کشور و ۱۱ بندر جنوبی کشور مجموعاً ۲۴۰ میلیون تن بوده است که از این مقدار، ۱۳۰ میلیون تن در بنادر ایران تخلیه و بارگیری شده است که ۸۸ درصد تجارت خارجی کشور است. برخی از شاخص‌های مهم حمل‌ونقل دریایی کشور به شرح زیر است:

- متوسط مدت زمان توقف ناوگان در بنادر ایران ۲,۴ روز است؛ در مقایسه با امارات و ترکیه با ۱,۲ روز.
- وجود ۳۰۰ فروند نواع کشتی اقیانوس‌پیما با متوسط عمر ۲۳ سال؛
- امتیاز شاخص پیوستگی کشتیرانی (LSCI) ۳۱ که در مقایسه با ترکیه با ۶۱ امتیاز و چین با ۱۷۰ وضعیت نامناسبی را نشان می‌دهد. این شاخص متشکل از پنج مؤلفه یعنی ۱. تعداد کشتی‌ها، ۲. تعداد خطوط کشتیرانی، ۳. تعداد کشورهای که به مقصد آنها خط کشتیرانی وجود دارد، ۴. ظرفیت بزرگترین کشتی بر اساس واحد کانتینر استاندارد TEU و ۵. ظرفیت حمل کانتینر استاندارد TEU توسط کل ناوگان.

مهمترین چالش‌های بخش حمل‌ونقل دریایی کشور عبارت است از: کمبود خطوط کشتیرانی، بالا بودن کرایه حمل از سوی شرکت کشتیرانی، بالا بودن نرخ بیمه بار و عدم کفایت مخازن نگهداری کالا.

بررسی زیرساخت‌های حمل‌ونقل ریلی کشور حاکی از آن است که طول خطوط راه آهن تا پایان سال ۱۳۹۹ به ۱۸۰۰۰ کیلومتر رسیده است که ۱۲۰۰۰ کیلومتر آن خط اصلی محسوب می‌شود که شرق و غرب و دو دریای شمال و جنوب کشور را به یکدیگر متصل کرده است. خطوط راه آهن از سمت شرق در مرزهای سرخس، دوغارون و میرجاوه به خطوط آهن ترکمنستان، افغانستان و پاکستان و از سمت غرب در مرزهای رازی و جلفا به راه آهن ترکیه متصل هستند. همچنین در شمال تا بندر امیرآباد و در جنوب تا بنادر شهید رجایی، امام خمینی و خرمشهر امتداد یافته‌اند. با وجود این به لحاظ وزنی، کمتر از ۵ درصد تجارت خارجی ایران از طریق راه آهن انجام می‌شود.

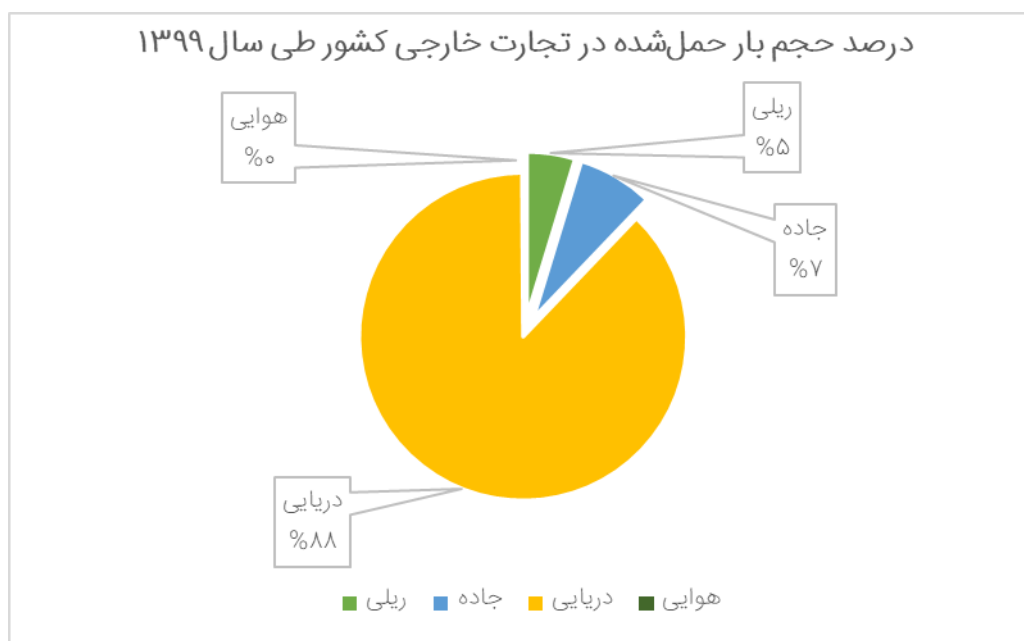
باتوجه به اینکه حمل‌ونقل ریلی ایمن‌ترین شیوه حمل‌ونقل زمینی است و مصرف سوخت آن تا ۶ برابر کمتر کمتر از حمل آن از طریق جاده است، توسعه راه آهن همواره از سیاست‌های قطعی کشورهای پهنابوری است که مراکز جمعیتی و تولیدی آن فاصله زیادی از یکدیگر دارند، شرایطی که مشابه شرایط ایران است.

مهمترین چالش‌های حمل‌ونقل ریلی در کشور عبارت است از: کمبود زیرساخت‌ها و ناوگان ریلی، تامین مالی و مدیریت و بهره‌وری.

در کنار زیرساخت حمل‌ونقل ریلی، حمل‌ونقل جاده‌ای به عنوان دیگر زیرساخت حمل‌ونقل جاده‌ای، با حدود ۱۱ میلیون تن صادرات و واردات از مرزهای زمینی، سهمی حدود ۷ درصد در تجارت خارجی کشور دارد. مهمترین چالش‌های موجود در بخش حمل و نقل جاده‌ای کشور عبارت است از: کیفیت پایین زیرساخت‌های جاده‌ای و کمبود بزرگراه‌ها و آزادراه‌ها، کمبود تعداد کانتینرها و کامیون‌های یخچال‌دار، وجود ناوگان مازاد، فرسودگی ناوگان، بهره‌وری پایین و ساختار راننده محور بجای شرکت محور.

حمل و نقل هوایی نیز یکی دیگر از شیوه‌های حمل‌ونقل است که مزیت اصلی آن سرعت بالای انتقال کالا است. این شیوه حمل‌ونقل برای محصولات سبک و کم‌حجم گران‌قیمت، با ارزش افزوده بالا و همچنین محصولات فاسدشدنی مناسب است. ایران دارای ۲۶ فرودگاه مرز هوایی و ۹ فرودگاه بین‌المللی است که می‌توانند برای تجارت کالا با خارج از کشور مورد استفاده قرار بگیرند. در سال ۲۰۲۰ میزان حمل و نقل هوایی کالا در ایران برابر ۱۵۰،۰۰۰ تن کیلومتر بوده است. کمبود و فرسودگی ناوگان هوایی، مهمترین چالش‌های حمل‌ونقل هوایی عنوان می‌شود.

درصد حجم بار حمل‌شده در تجارت خارجی کشور طی سال ۱۳۹۹ به شرح زیر است:

نمودار پ. درصد حجم بار حمل‌شده در تجارت خارجی کشور طی سال ۱۳۹۹

به طور کلی در زمینه ترانزیت کالا، عبور کالا از مرزهای ایران به طور میانگین ۵ روز زمان می‌برد که ۱۱ برابر بیشتر از اعضاء درآمد سازمان همکاری و توسعه اقتصادی و ۱,۶ برابر بیشتر از کشورهای موسوم به خاورمیانه است. علاوه بر زمان، هزینه تردد از مرزهای ایران نیز به ترتیب ۴,۶ و ۱,۱ برابر بیشتر از اعضای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی OECD و کشورهای خاورمیانه است. بطور متوسط ۳۱ درصد از زمان سفر کامیون‌های ترانزیت صرف انجام امور مرزی و انتظار در صف گذرگاه‌های مرزی می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که فرآیندها و قوانین پیچیده گمرکی، تعدد سازمان‌های متولی در پایانه‌های مرزی، سیاست‌های تجاری و تفاوت قیمت سوخت داخل با خارج، مهمترین دلایل توقف طولانی‌مدت ناوگان در پشت مرزها هستند. در حال حاضر سازمان راهداری، شرکت نفت، گمرک، سازمان استاندارد، قرنطینه، اداره گذرنامه و پلیس امنیت اقتصادی از جمله سازمان‌های حاضر در مرز هستند که هر کدام می‌توانند ناوگان را متوقف کنند. این سازمان‌ها علاوه بر ناهماهنگی، در ارائه خدمات نیز ضعیف عمل می‌کنند. در نتیجه زمان

توقف کامیون‌ها در مرز طولانی می‌شود.

و وضعیت فعلی تجارت خارجی کشور از منظر حکمرانی، زیر ساخت‌های مالی و زیر ساخت‌های حمل‌ونقل در مجموع سبب شده است که تجارت خارجی کشور، به‌ویژه تجارت با کشورهای منطقه که طبق اسناد بالادستی از اهمیت بالایی برخوردار است، وضعیت مناسبی نداشته باشد. برخی آمار مربوط به سال ۱۳۹۹ در این خصوص به شرح زیر است:

- سهم ایران از بازار واردات کشورهای همسایه صادرات ۲۰,۴ میلیارد دلاری به بازار ۱۱۵۰ میلیارد دلاری کشورهای منطقه است که تنها ۱,۸ درصد است؛
- رتبه ۵ در ارزش دلاری صادرات غیرنفتی در منطقه پس از کشورهای امارات، روسیه، ترکیه و عربستان؛
- رتبه ۱۱ در سرانه ارزش صادراتی غیر نفتی در منطقه پس از کشورهای مثل قطر، کویت و ارمنستان؛
- سهم ۰,۸ درصدی از صادرات فناوری‌های پیشرفته از کل صادرات تولیدی کشور، در مقایسه با سهم ۲,۸ درصدی ترکیه و ۱۱,۵ درصدی روسیه؛
- رتبه ۱۲۳ شاخص سهولت تجارت فرامرزی ایران در مقایسه با رتبه ۴۴ ترکیه و ۹۹ روسیه؛
- رتبه ۶۴ شاخص عملکرد لجستیک ایران در مقایسه با رتبه ۱۱ امارات و ۴۷ ترکیه؛

همانگونه که مشاهده می‌شود، ایران در بسیاری از شاخص‌های تجارت خارجی در مقایسه با کشورهای منطقه، عملکرد مناسبی از خود نشان نداده است که مهمترین دلیل آن عدم توسعه زیر ساختی در حوزه مبادلات مالی و ترانزیتی و همچنین حکمرانی پیچیده و بعضاً متناقض در حوزه تجارت خارجی است.

با این وجود طی سال‌های گذشته برخی اصلاحات نهادی و ساختاری جهت رفع این مشکلات و غلبه بر چالش‌ها صورت گرفته شده است که می‌توان به مهمترین آن‌ها اشاره کرد:

۱. **احداث مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی؛** این اقدام که با هدف توسعه صادرات، افزایش تجارت خارجی و تسهیل در امور واردات و صادرات در ایران مشابه بسیاری از مناطق جهان انجام شد، تا کنون طبق آمارها نتوانسته است نقش موثری در بهبود صادرات کشور ایفا کند و بیش از آنکه بتواند صادرات را تسهیل کند، واردات را رونق بخشیده است که در نهایت سبب شده است طی سال‌های ۱۳۹۲ الی ۱۳۹۷ همواره تراز تجاری واردات بیش از صادرات باشد.
۲. **ادغام وزارت بازرگانی در بخش صنعت و تشکیل وزارت صنعت، معدن و تجارت؛** با این اقدام که تجربه آن در بسیاری از کشورها تکرار شده بود، عملاً از تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و نبود مدیریت واحد در هر بخش‌های تولیدی و صادراتی کشور، جلوگیری شد و زمینه را برای اتخاذ تصمیمات

متناقض و برخلاف منافع ملی کاهش می‌دهد. البته در حال حاضر همچنان برخی تصمیمات فرآیندهای، متناقض بسیاری از قوانین و مقررات کشور در حوزه تولید و تجارت خارجی است.

۳. انعقاد موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی و آزاد با کشورهای مختلف؛ پس از انقلاب اسلامی بیش

از ۱۵۸ توافقنامه تجاری میان ایران و کشورهای خارجی منعقد شده است. با این حال بسیاری از این موافقتنامه‌ها در حال حاضر عملاً متوقف شده‌اند. بررسی وضعیت کشورهای عمده طرف تجارت با ایران حاکی از آن است که انعقاد موافقتنامه‌های فوق بدون در نظر گرفتن مؤلفه حجم تجارت فی‌مابین دو کشور است. بیشترین حجم تجارت (مجموع واردات و صادرات) به ترتیب مربوط به کشورهای امارات متحده عربی، چین، ترکیه، کره جنوبی و عراق تعلق دارد. اما به‌رغم حجم بالای تجارت با کشورهای امارات متحده عربی و عراق، تاکنون هیچگونه موافقتنامه بازرگانی و یا گمرکی با آنها منعقد نشده است. همچنین با کشورهای چین و ترکیه، تعداد موافقتنامه‌ها بسیار اندک است.

۴. راه‌اندازی سامانه‌های جامع تجارت و سامانه جامع گمرکی؛ راه‌اندازی این سامانه‌ها اگرچه موجب

ایجاد شفافیت و فراهم شدن امکان پایش و نظارت بر فرایندهای گمرکی، تسریع در فرایندهای گمرکی، کاهش دخالت‌های انسانی و تجمیع اطلاعات و کاهش مفاسد از جمله قاچاق شده است اما همچنان از دخالت بالای نیروی کارگزار، عدم یکپارچگی، الکترونیک‌نشدن بسیاری از فرم‌ها و اسناد و ضعف در تقاطع‌گیری مناسب اطلاعات رنج می‌برد.

۵. تشکیل ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه؛ این ستاد در سال ۱۳۶۰

و به دلیل ناهماهنگی و چنددستگی در روند تجارت خارجی کشور و با هدف اتخاذ یک سازوکار هماهنگ‌کننده میان نهادهای متولی تجارت خارجی کشور تاسیس شد. در حال حاضر و با گذشت بیش از ۴۰ سال از تأسیس ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه، بررسی وضعیت تجارت خارجی کشور از منظر هماهنگی میان نهادهای متولی در طول این مدت نشان می‌دهد ستاد مذکور در تحقق اهداف و انجام وظایف خود چندان موفق نبوده است. این مسئله عواملی دارد که از آن جمله می‌توان به «عدم تعریف جایگاه حقوقی صحیح و دقیق از ستاد»، «ضعف در اطلاع‌رسانی و تعامل با ذی‌نفعان تجارت خارجی کشور» و «مواجهه صرفاً دیپلماتیک و حاشیه‌ای سایر دستگاه‌های کشور با آن» اشاره کرد.

۶. تشکیل ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه؛ این ستاد در سال ۱۳۸۵ و پس از

درخواست نخست‌وزیر وقت عراق از ایران مبنی بر توسعه روابط اقتصادی دوکشور تشکیل شد. در حال حاضر ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه ذیل معاون اول رئیس‌جمهور تعریف می‌شود و دبیر آن سمت مشاور معاون اول رئیس‌جمهور را برعهده دارد. از سوی دیگر حضور دبیر ستاد در سپاه انقلاب اسلامی و همچنین جایگاه مشاور معاون اول ریاست جمهوری، اعتبار و ابزار مورد نیاز برای مدیریت واحد و ایجاد هماهنگی میان دستگاه‌های امنیتی و دستگاه‌های دولتی ایران در عراق (و سوریه) را در اختیار این نهاد قرار داده است. این ستاد در اسفند سال ۱۴۰۰ دچار تغییراتی شد که به دستور معاون اول رئیس‌جمهور به ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با سوریه تفکیک شد. عمده چالش‌های این ستاد در توسعه تجارت منطقه‌ای کشور

عبارت است از: «نبود سازوکار مشخص برای طراحی و برنامه‌ریزی نقشه توسعه اقتصاد محور مقاومت به دلیل تفکیک ستاد دو کشور»، «عدم وجود شفافیت و پاسخگویی در ساختار آن» و «موازی‌کازی با سایر نهادهای دولتی و حاکمیتی و بعضاً تداخل وظایف با آن‌ها».

۷. **تشکیل کمیسیون‌های اقتصادی مشترک ایران با کشورهای مختلف؛** یکی از ظرفیت‌های موجود به منظور توسعه همکاری‌های اقتصادی و تجاری با کشورهای خارجی، سازکاری تحت عنوان «کمیسیون مشترک اقتصادی» است که مورد استفاده بیشتر کشورهای جهان است. در حال حاضر ۱۳ دستگاه دولتی مسئول ۷۷ کمیسیون مشترک با کشورهای دیگر هستند. «عدم تناسب در انتخاب کشورها و دستگاه دولتی مسئول»، «تعداد بالای کمیسیون‌های مشترک و بدون اولویت‌بندی مناسب»، «تغییر زودبه‌زود دستگاه‌های دولتی مسئول کمیسیون که سبب عدم استمرار در پیگیری توافقات می‌شود» و «در اولویت‌نبودن کمیسیون مشترک اقتصادی برای بسیاری از وزارت‌خانه‌ها» از مهمترین چالش‌های این سازوکار است.

رفع چالش‌ها و موانع موجود در حوزه حکمرانی بخش تجارت خارجی و اصلاح آن آثار مثبتی در اقتصاد و جایگاه کشور در تجارت منطقه‌ای و جهانی به همراه خواهد داشت که از جمله مهمترین این آثار می‌توان به موارد زیر پرداخت:

- افزایش پیش‌بینی‌پذیری در حوزه تجارت خارجی؛
- کاهش تداخل سازکارهای تنظیم بازار داخلی و توسعه صادرات؛
- حمایت هدفمند و هوشمند از فعالان تجاری در کشورهای منطقه؛
- افزایش ماندگاری کالاهای ایرانی در بازارهای صادراتی.

بنابراین با توجه به آسیب‌شناسی انجام‌شده و بررسی تجربیات جهانی، جهت اصلاح ساختار و ابزارهای بخش حکمرانی تجارت خارجی کشور را به طور خلاصه راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- تهیه سند بالادستی و قانون مرجع تجارت خارجی با فرض ماندگاری تحریم‌ها؛
- تعیین جایگاه تجارت خارجی و انواع تولید در سیاست صنعتی کشور؛
- اصلاح زیرساخت‌های مبادلات مالی در تجارت خارجی؛
- توسعه نقش شرکت‌های دولتی و سازوکار تهاتر در تجارت منطقه‌ای؛
- اصلاح و یکپارچه‌سازی سامانه‌های مربوط به تجارت خارجی؛
- تعیین مسئول اصلی برنامه‌ریزی و پیگیری همکاری‌های اقتصادی و تجاری با کشورهای منطقه.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۲۰
فصل ۱. معرفی نهادها، سازمان‌ها و شوراهای دخیل در سیاستگذاری تجاری کشور.....	۲۲
۱-۱- شورای عالی توسعه صادرات غیر نفتی.....	۲۳
۲-۱- شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی.....	۲۵
۳-۱- شورای گفت‌وگوی دولت و بخش خصوصی.....	۲۶
۴-۱- وزارت صنعت، معدن و تجارت.....	۲۹
۱-۴-۱- سازمان توسعه تجارت.....	۲۹
۲-۴-۱- ستاد تنظیم بازار.....	۳۱
۳-۴-۱- دفتر مقررات صادرات و واردات.....	۳۱
۴-۴-۱- صندوق ضمانت صادرات.....	۳۴
۵-۴-۱- مرکز توسعه تجارت الکترونیک.....	۳۵
۵-۱- وزارت امور اقتصادی و دارایی.....	۳۸
۱-۵-۱- گمرک جمهوری اسلامی ایران.....	۳۹
۲-۵-۱- سازمان امور مالیاتی.....	۴۲
۳-۵-۱- سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی.....	۴۲
۴-۵-۱- بانک توسعه صادرات.....	۴۲
۶-۱- وزارت جهاد کشاورزی.....	۴۳
۷-۱- وزارت امور خارجه.....	۴۴
۸-۱- وزارت راه و شهرسازی.....	۴۶
۱-۸-۱- سازمان بنادر و دریانوردی.....	۴۶
۹-۱- وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.....	۴۷
۱-۹-۱- سازمان غذا و دارو.....	۴۷
۱۰-۱- بانک مرکزی.....	۴۸
۱۱-۱- سازمان ملی استاندارد.....	۴۸
۱۲-۱- ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز وزارت کشور.....	۴۹
۱۳-۱- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران.....	۵۱
۱۴-۱- کنفدراسیون صادرات ایران.....	۵۳
۱۵-۱- سایر نهادها و سازمان‌های دخیل.....	۵۶
فصل ۲. معرفی قوانین، رویه‌ها و گام‌های صادرات و واردات در کشور.....	۵۷
۱-۲- معرفی مهمترین قوانین و مقررات مرتبط با تجارت خارجی کشور.....	۵۷
۱-۱-۲- قانون مقررات صادرات و واردات.....	۵۸
۲-۱-۲- آیین‌نامه اجرایی مقررات صادرات و واردات.....	۵۸

- ۵۸-۱-۲-۳- قانون امور گمرکی .....
- ۵۹-۱-۲-۴- آیین‌نامه اجرایی قانون امور گمرکی .....
- ۵۹-۱-۲-۵- قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز .....
- ۶۰-۱-۲-۶- کنوانسیون‌ها و قراردادهای بین‌المللی حمل‌ونقل کالا .....
- ۶۰-۱-۲-۷- قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور .....
- ۶۱-۱-۲-۸- قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون بین‌المللی سیستم هماهنگ شده توصیف و کدگذاری کالا .....
- ۶۱-۱-۲-۹- قانون ساماندهی مبادلات مرزی .....
- ۶۱-۱-۲-۱۰- قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران .....
- ۶۲-۱-۲-۱۱- قوانین پولی و بانکی کشور .....
- ۶۲-۱-۲-۱۲- قانون داوری تجاری بین‌المللی .....
- ۶۲-۱-۲-۱۳- قوانین و تعرفه‌های گمرکی .....
- ۶۲-۲-۲- معرفی و بررسی رویه‌های واردات و صادرات کالا در کشور .....
- ۶۲-۱-۲-۱- کالاهای ورودی .....
- ۶۶-۲-۲- کالاهای صدور .....
- ۶۸-۲-۲-۳- کالای مسافری .....
- ۶۹-۲-۲-۴- پیک سیاسی و بسته‌های پست سیاسی .....
- ۶۹-۲-۲-۵- مرسولات پست بین‌المللی .....
- ۷۰-۲-۲-۶- فروشگاه‌های آزاد .....
- ۷۰-۲-۲-۷- وسایل نقلیه برای مقاصد تجاری .....
- ۷۰-۲-۲-۸- کابوتاژ (کران‌بری) .....
- ۷۰-۲-۳- بررسی گام‌های واردات و رویه‌ها و قوانین مرتبط با آن .....
- ۷۲-۱-۳-۲- احراز صلاحیت بازرگان .....
- ۷۴-۲-۳-۲- دریافت مجوزهای سفارش کالا .....
- ۸۲-۳-۳-۲- اجرای معامله با فروشنده .....
- ۸۶-۴-۳-۲- گام‌های مرتبط با شرکت حمل و نقل .....
- ۸۹-۵-۳-۲- تشریفات گمرکی .....
- ۱۰۰-۴-۲- بررسی گام‌های صادرات و رویه‌ها و قوانین مرتبط با آن .....
- ۱۰۰-۱-۴-۲- آماده‌سازی اسناد .....
- ۱۰۳-۲-۴-۲- تشریفات گمرکی .....
- ۱۰۷-۳-۴-۲- تشریفات حمل .....
- ۱۰۸-۴-۴-۲- مدیریت حساب‌های مالی .....
- ۱۱۰- فصل ۳. آسیب‌شناسی حکمرانی تجارت خارجی از منظر ساختاری و قوانین .....

- ۱-۳-۱- تعدد و تداخل قوانین ۱۱۰
- ۳-۱-۱- تصویب قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز ۱۱۱
- ۳-۱-۲- رفع تعهد ارزی ۱۱۱
- ۳-۱-۳- مسئول صدور کارت بازرگانی ۱۱۳
- ۳-۱-۴- امکان مجزا نگه داشتن سامانه گمرکی ۱۱۳
- ۳-۲- فقدان سیاستگذار واحد و سیاستگذاری واحد ۱۱۴
- ۳-۲-۱- نقش سازمان توسعه تجارت در سیاستگذاری تجاری ۱۱۴
- ۳-۲-۲- فقدان سیاست‌های تجاری در اسناد بالادستی ۱۱۵
- ۳-۳- شکست نظام مدیریت واردات ۱۱۶
- ۳-۳-۱- تعرفه‌گذاری غیر هدفمند ۱۱۶
- ۳-۳-۲- تغییرات زودهنگام در تعرفه‌های گمرکی ۱۱۷
- ۳-۳-۳- ناکارایی سامانه انبارداری کشور ۱۱۸
- ۳-۴- تداخل مسئولیت نهادهای مجری ۱۱۹
- ۳-۴-۱- موانع اجرایی یکپارچه‌سازی پنجره واحد تجارت ۱۱۹
- ۳-۴-۲- تشکیل شوراهای فرآینادی ۱۲۰
- ۳-۴-۳- نقش وزارت امور خارجه در توسعه تجارت ۱۲۱
- ۳-۴-۴- حذف حاکمیت گمرک در انبارهای مرزی ۱۲۲
- ۳-۴-۵- ارزش‌گذاری صادرات ۱۲۲
- فصل ۴. معرفی زیرساخت‌ها و سازکارهای مبادلات مالی در تجارت خارجی ۱۲۴
- ۴-۱- انواع مبادلات مالی و شیوه‌های پرداخت در تجارت بین‌الملل ۱۲۴
- ۴-۱-۱- روش حواله‌ای پیش‌پرداخت ۱۲۵
- ۴-۱-۲- روش حواله‌ای حساب باز ۱۲۶
- ۴-۱-۳- روش صدور بروات وصولی ۱۲۷
- ۴-۱-۴- اعتبار اسنادی ۱۲۹
- ۴-۱-۵- کارت‌های اعتباری ۱۳۰
- ۴-۱-۶- تجارت متقابل ۱۳۱
- ۴-۲- مهمترین ابزارهای تبادلات مالی تجارت خارجی کشور ۱۳۴
- ۴-۲-۱- نقش سامانه‌های ارزی در مبادلات مالی تجارت بین‌الملل ۱۳۴
- ۴-۲-۲- استفاده از ظرفیت پیمان‌های پولی دوجانبه با کشورهای هدف ۱۴۱
- ۴-۲-۳- مبادلات ریالی خارج از پیمان‌های پولی دوجانبه در تجارت خارجی کشور ۱۴۶
- ۴-۲-۴- استفاده از ظرفیت تجارت متقابل و تهاثر با هدف تسهیل مبادلات مالی ۱۴۸
- فصل ۵. معرفی زیرساخت‌ها و سازکارهای ترانزیت و حمل‌ونقل کالا ۱۵۴
- ۵-۱- اسناد بالادستی و قوانین مرتبط با حوزه حمل‌ونقل ۱۵۴

- ۱۵۴..... ۱-۱-۵- قوانین برنامه اول تا ششم توسعه
- ۱۵۵..... ۲-۱-۵- سیاست‌های کلی نظام در بخش حمل و نقل
- ۱۵۶..... ۳-۱-۵- سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
- ۱۵۷..... ۴-۱-۵- قانون توسعه حمل و نقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت
- ۱۵۷..... ۵-۱-۵- برنامه راهبردی بخش حمل و نقل ایران
- ۱۵۸..... ۶-۱-۵- طرح جامع حمل و نقل
- ۱۵۸..... ۷-۱-۵- طرح جامع ساماندهی لجستیک تجاری و زنجیره‌های تامین کشور
- ۱۵۹..... ۲-۵- زیرساخت‌های حمل‌ونقل در ایران
- ۱۵۹..... ۱-۲-۵- زیرساخت‌های حمل و نقل دریایی
- ۱۶۵..... ۲-۲-۵- زیرساخت‌های راه آهن و ناوگان ریلی
- ۱۷۱..... ۳-۲-۵- جاده و ناوگان جاده‌ای
- ۱۷۴..... ۴-۲-۵- حمل هوایی
- ۱۷۵..... ۵-۲-۵- پایانه‌های مرزی
- ۱۸۰..... ۳-۵- معاهدات بین‌المللی حمل و نقل
- ۱۸۰..... ۱-۳-۵- کنوانسیون‌های حمل و نقل
- ۱۸۳..... ۴-۵- چالش‌های حمل و نقل زمینی در ایران
- ۱۸۳..... ۱-۴-۵- تامین مالی
- ۱۸۳..... ۲-۴-۵- سیاستگذاری و برنامه‌ریزی پایدار
- ۱۸۳..... ۳-۴-۵- چالش‌های ساختاری و مدیریتی
- ۱۸۴..... ۴-۴-۵- بهره‌وری پایین در حمل و نقل جاده‌ای
- ۱۸۵..... ۵-۴-۵- اهمیت مقیاس شرکت‌ها در افزایش بهره‌وری حمل و نقل
- ۱۸۶..... ۶-۴-۵- نقش منفی انجمن‌های صنفی رانندگان در بهره‌وری
- ۱۸۷..... ۷-۴-۵- وجود ناوگان مازاد بر نیاز
- ۱۸۷..... ۸-۴-۵- نقش منفی ضوابط و آیین‌نامه‌های سازمان راهداری در کاهش بهره‌وری
- ۱۹۱..... فصل ۶. بررسی وضعیت تجارت با کشورهای منطقه
- ۱۹۱..... ۱-۶- مقدمه
- ۱۹۳..... ۲-۶- پیش آماری تجارت منطقه‌ای
- ۱۹۴..... ۱-۲-۶- آمار صادرات ایران به کشورهای منطقه
- ۱۹۶..... ۲-۲-۶- سهم ایران از بازار کشورهای همسایه
- ۱۹۹..... ۳-۲-۶- ملاحظات مرتبط با تجارت منطقه‌ای کشور در دهه ۹۰
- ۲۰۰..... ۴-۲-۶- ظرفیت بالقوه صادراتی به کشورهای منطقه
- ۲۰۴..... ۵-۲-۶- افزایش صادرات در اثر موافقتنامه اوراسیا
- ۲۰۶..... ۳-۶- پایداری تجارت با کشورهای همسایه

- ۴-۶- بررسی شاخص‌های تجاری ایران در مقایسه با کشورهای منطقه ۲۰۹
- ۴-۶-۱- شاخص صادرات غیر نفتی ایران و همسایگان ۲۰۹
- ۴-۶-۲- مقایسه صادرات فناوری‌های پیشرفته ۲۱۰
- ۴-۶-۵- وضعیت شاخص‌های تجاری رقبای منطقه‌ای ۲۱۱
- ۴-۶-۱-۵- شاخص سهولت تجارت فرامرزی ۲۱۱
- ۴-۶-۲-۵- شاخص عملکرد لجستیک (LPI) ۲۱۳
- ۴-۶-۳-۵- شاخص‌های نظام تعرفه گذاری ۲۱۴
- ۴-۶-۴-۵- شاخص باز بودن اقتصادی ۲۱۴
- ۴-۶-۵-۵- تعداد موافقتنامه‌های تجاری ۲۱۵
- ۴-۶-۶- مقایسه موردی تجارت منطقه‌ای ایران با رقبا ۲۱۶
- ۴-۶-۱-۶- بررسی موردی تجارت منطقه‌ای ترکیه ۲۱۶
- فصل ۷. تاریخچه و بررسی اصلاحات نهادی و ساختاری ۲۲۰
- ۷-۱- مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی ۲۲۰
- ۷-۱-۱- آسیب‌شناسی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی ۲۲۲
- ۷-۱-۲- راهکارهایی جهت بهبود عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی ۲۲۴
- ۷-۲- ادغام وزارت بازرگانی در بخش صنعت و تشکیل وزارت صنعت، معدن و تجارت ۲۲۶
- ۷-۳- موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی و آزاد با کشورهای مختلف ۲۲۸
- ۷-۳-۱- بررسی نتایج مهمترین توافقنامه‌های تجاری ایران ۲۳۰
- ۷-۳-۲- ارزیابی عملکرد موافقتنامه‌های تجاری و بازرگانی ۲۳۵
- ۷-۴- سامانه‌های جامع تجارت و سامانه جامع گمرکی ۲۳۷
- ۷-۴-۱- سامانه جامع امور گمرکی ۲۳۷
- ۷-۴-۲- سامانه جامع تجارت ۲۴۱
- ۷-۵- ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه ۲۴۶
- ۷-۵-۱- اهداف ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه ۲۴۶
- ۷-۵-۲- ساختار و تشکیلات ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه ۲۴۶
- ۷-۵-۳- وظایف ستاد هماهنگی روابط اقتصادی خارجی وزارت امور خارجه ۲۴۷
- ۷-۵-۴- وضعیت فعلی ستاد ۲۴۸
- ۷-۵-۵- ارزیابی میزان تحقق اهداف شورا ۲۴۸
- ۷-۵-۶- پیشنهادهایی جهت تحقق اهداف ستاد ۲۴۹
- ۷-۶- ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه ۲۵۱
- ۷-۷- کمیسیون‌های اقتصادی مشترک ایران با کشورهای مختلف ۲۵۴
- فصل ۸. تجربیات جهانی در الگوی حکمرانی تجارت خارجی ۲۶۰
- ۸-۱- ژاپن، معجزه پس از جنگ ۲۶۰

- ۲۶۰ ..... ۱-۱-۸ - مقدمه
- ۲۶۱ ..... ۲-۱-۸ - وزارت اقتصاد، تجارت و صنعت
- ۲۶۳ ..... ۳-۱-۸ - وزارت تجارت بین الملل و صنعت (۱۹۴۹ - ۲۰۰۱)
- ۲۷۰ ..... ۴-۱-۸ - وزارت امور خارجه
- ۲۷۱ ..... ۵-۱-۸ - وزارت دارایی ژاپن
- ۲۷۱ ..... ۶-۱-۸ - اتاق بازرگانی ژاپن
- ۲۷۲ ..... ۷-۱-۸ - سازمان تجارت خارجی ژاپن (جترو)
- ۲۷۸ ..... ۸-۱-۸ - سازمان تجارت ژاپن
- ۲۷۹ ..... ۹-۱-۸ - بانک صادرات و واردات ژاپن
- ۲۷۹ ..... ۱۰-۱-۸ - صندوق همکاری اقتصادی خارج از کشور
- ۲۷۹ ..... ۱۱-۱-۸ - بانک همکاری بین المللی ژاپن
- ۲۸۰ ..... ۱۲-۱-۸ - آژانس همکاری بین المللی ژاپن
- ۲۸۱ ..... ۲-۸ - چین، قدرت نوظهور
- ۲۸۱ ..... ۱-۲-۸ - ساختار حاکمیتی و نهادهای مجری برنامه‌های اقتصادی
- ۲۸۷ ..... ۲-۲-۸ - دیپلماسی اقتصادی بین‌المللی چین و اقدامات راهبردی
- ۲۹۷ ..... ۳-۲-۸ - پیوند مسائل اقتصادی با امنیت ملی و پیدایش مفهوم امنیت اقتصادی
- ۲۹۸ ..... ۳-۸ - ترکیه، از نگاه به غرب تا چندجانبه گرایی
- ۲۹۸ ..... ۱-۳-۸ - مقدمه
- ۲۹۸ ..... ۲-۳-۸ - اقدامات راهبردی دیپلماسی اقتصادی ترکیه
- ۳۰۳ ..... ۳-۳-۸ - بازیگران اصلی تجارت خارجی ترکیه
- ۳۱۳ ..... ۴-۳-۸ - نتیجه‌گیری و پیشنهادها
- ۳۱۵ ..... ۴-۸ - ایتالیا، تحول در ساختار و جهش در تجارت
- ۳۱۵ ..... ۱-۴-۸ - مقدمه
- ۳۱۷ ..... ۲-۴-۸ - نهادهای متولی تجارت خارجی و توسعه صادرات
- ۳۲۲ ..... ۳-۴-۸ - آموزه‌های تجارت خارجی در ایتالیا
- ۳۲۴ ..... فصل ۹. الگوی مطلوب حکمرانی تجاری با هدف پایداری و توسعه تجارت منطقه‌ای
- ۳۲۴ ..... ۱-۹ - آثار اصلاح حکمرانی حوزه تجارت خارجی
- ۳۲۴ ..... ۱-۱-۹ - افزایش پیش‌بینی‌پذیری در حوزه تجارت خارجی
- ۳۲۵ ..... ۲-۱-۹ - کاهش تداخل سازکارهای تنظیم بازار داخلی و توسعه صادرات
- ۳۲۸ ..... ۳-۱-۹ - حمایت هدفمند و هوشمند از فعالان تجاری در کشورهای منطقه
- ۳۳۰ ..... ۴-۱-۹ - افزایش ماندگاری کالاهای ایرانی در بازارهای صادراتی
- ۳۳۱ ..... ۲-۹ - راهکارهای اصلاح ساختار و ابزارهای بخش حکمرانی تجارت خارجی کشور
- ۳۳۱ ..... ۱-۲-۹ - تهیه سندبالادستی و قانون مرجع تجارت خارجی با فرض ماندگاری تحریم‌ها

- ۳۳۳..... ۲-۲-۹- تعیین جایگاه تجارت خارجی و انواع تولید در سیاست صنعتی کشور
- ۳۳۵..... ۳-۲-۹- اصلاح زیرساخت‌های مبادلات مالی در تجارت خارجی
- ۳۳۶..... ۴-۲-۹- توسعه نقش شرکت‌های دولتی و سازوکار تهاتر در تجارت منطقه‌ای
- ۳۳۷..... ۵-۲-۹- اصلاح و یکپارچه‌سازی سامانه‌های مربوط به تجارت خارجی
- ۳۳۸..... ۶-۲-۹- تعیین مسئول برنامه‌ریزی و پیگیری همکاری‌های اقتصادی و تجاری با کشورهای هدف
- ۳۴۰..... منابع

فهرست جداول

- جدول ۱. اعضای کمیته کارشناسی شورای عالی صادرات غیر نفتی..... ۲۴
- جدول ۲. قوانین مرتبط با بازرگانی و سال تصویب..... ۵۷
- جدول ۳. وضعیت الزام و عدم الزام به رفع تعهد ارزی طی سال‌های اخیر..... ۱۱۲
- جدول ۴. فرایندهای ارزی و تجاری در سامانه جامع تجارت..... ۱۳۵
- جدول ۵. کشورهای دارای ظرفیت پولی بالای ۴۰۰ میلیون دلار و امکان تسویه بالای ۴۵ درصدی از حجم مبادلات..... ۱۴۵
- جدول ۶. تعداد و اسامی بنادر ایران..... ۱۶۰
- جدول ۷. خلاصه آمار عملکرد حمل و نقل دریایی ایران در سال ۱۳۹۹..... ۱۶۲
- جدول ۸. خلاصه آمار زیرساختها و عملکرد حمل و نقل ریلی در سال ۱۳۹۹..... ۱۶۷
- جدول ۹. رتبه ترابری ریلی ایران در میان ۶۰ کشور مورد بررسی UIC ۲۰۱۷..... ۱۷۰
- جدول ۱۰. خلاصه سالنامه آماری راهداری در سال ۱۳۹۹..... ۱۷۳
- جدول ۱۱. هزینه تحمیل شده به کالا به ازای هر روز توقف ناوگان در مرز بر حسب تعرفه..... ۱۷۶
- جدول ۱۲. زمان و هزینه فرآیندهای گمرکی واردات و صادرات ایران در مقایسه با برخی مجموعه کشورها..... ۱۷۶
- جدول ۱۳. پایانه‌های مرزی به تفکیک کشورهای هم مرز..... ۱۷۸
- جدول ۱۴. توافقنامه‌های چندجانبه حمل و نقل ایران..... ۱۸۲
- جدول ۱۵. توافقنامه‌های دوجانبه حمل و نقل ایران..... ۱۸۲
- جدول ۱۶. سهم ایران از واردات کشورهای همسایه در سال ۱۳۹۹..... ۱۹۷
- جدول ۱۷. ظرفیت‌های بالقوه صادرات به کشورهای همسایه با توجه به سابقه صادرات طی ۱۰ سال گذشته..... ۲۰۱
- جدول ۱۸. ارزش صادرات منطقه ای و جهانی محصولات ایرانی و پتانسیل های استفاده نشده در بازارهای همسایه ۲۰۱۸... ۲۰۲
- جدول ۱۹. سهم ایران از واردات کشورهای اتحادیه اوراسیا در سال ۲۰۲۰..... ۲۰۵
- جدول ۲۰. مقایسه وضعیت صادرات غیر نفتی ایران با صادرات کشورهای همسایه..... ۲۱۰
- جدول ۲۱. سهم صادرات فناوری‌های پیشرفته کشورهای منطقه..... ۲۱۱
- جدول ۲۲. شاخص‌های سهولت تجارت فرامرزی ایران و رقبای منطقه‌ای..... ۲۱۲
- جدول ۲۳. مدارک لازم برای تجارت در ایران و رقبای منطقه‌ای..... ۲۱۲
- جدول ۲۴. رتبه بندی شاخص LPI عملکرد لجستیکی..... ۲۱۳
- جدول ۲۵. نظام تعرفه گذاری ایران در مقایسه با رقبای منطقه‌ای..... ۲۱۴
- جدول ۲۶. مقایسه شاخص باز بودن اقتصادی بین ایران و رقبای منطقه‌ای..... ۲۱۵
- جدول ۲۷. موافقتنامه‌های تجاری ایران در مقایسه با رقبای منطقه‌ای..... ۲۱۵
- جدول ۲۸. مقایسه موردی تجارت منطقه‌ای ایران با کشورهای منتخب..... ۲۱۶

- جدول ۲۹. ارزش صادرات ترکیه به برخی بازارهای منتخب در سه سال اخیر..... ۲۱۶
- جدول ۳۰. مقایسه صادرات ایران و ترکیه به ۱۴ کشور همسایه ایران..... ۲۱۷
- جدول ۳۱. کشورهای طرف توافقنامه تجارت ترجیحی با ایران..... ۲۳۰
- جدول ۳۲. موضوعات مطرح شده در جلسات اخیر ستاد روابط خارجی اقتصادی..... ۲۴۸
- جدول ۳۳. دبیران ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه طی سال‌های گذشته..... ۲۵۲
- جدول ۳۴. فهرست دستگاه‌های مسئول کمیسیون‌های مشترک اقتصادی با کشورهای دیگر..... ۲۵۷
- جدول ۳۵. دستگاه‌های دولتی مسئول کمیسیون‌های مشترک اقتصادی ایران با کشورهای منطقه..... ۲۵۹
- جدول ۳۶. تغییرات در سیستم اقتصادی - تجاری ژاپن..... ۲۶۱
- جدول ۳۷. پیمان‌های پولی دوجانبه چین تا پایان سال ۲۰۱۷..... ۲۹۳
- جدول ۳۸. نمایندگان وزارت خارجه ترکیه در کشورهای خارجی ۲۰۱۸..... ۳۰۴
- جدول ۳۹. تغییرات در نظام حاکمیت ترکیه طی دو دهه اخیر..... ۳۰۷
- جدول ۴۰. مشارکت‌های سطح بالا در رویدادهای DEIK در سال ۲۰۱۸..... ۳۱۱
- جدول ۴۱. سازمان‌های تجاری بین‌المللی و منطقه‌ای و تاریخ الحاق ایتالیا به آن‌ها..... ۳۱۵
- جدول ۴۲. ترکیب کالاهای صادراتی و وارداتی کشور ایتالیا در سال ۲۰۲۰..... ۳۱۶
- جدول ۴۳. شرکای تجاری ایتالیا در سال ۲۰۲۰..... ۳۱۶
- جدول ۴۴. مهمترین شاخص‌های تجاری ایتالیا در سال ۲۰۲۰..... ۳۱۶
- جدول ۴۵. چارچوب پیشنهادی برای شناسایی دقیق بازار کشور هدف (کالا، خدمات-بازار)..... ۳۳۰
- جدول ۴۷. ماتریس مفاهیم متناظر انواع تولید و مصرف..... ۳۳۴

فهرست اشکال

- شکل ۱. نمایی از سایت یکی از شرکت‌های واسطه‌ساز در کارت‌های اعتباری بین‌المللی..... ۱۳۱
- شکل ۲. نمایی کلی از عملیات ارزی در سامانه جامع تجارت..... ۱۴۰
- شکل ۳. سازوکار تهاتر در قالب اینستکس..... ۱۵۰
- شکل ۴. مقایسه سفر یکسری خالی کامیون‌ها در ایران و میانگین اروپا..... ۱۸۵
- شکل ۵. نمونه شرکت‌های حمل و نقل هوشمند و یا بازارگاه الکترونیکی بار..... ۱۸۶
- شکل ۶. ضابطه تاسیس شرکت حمل و نقل..... ۱۸۸
- شکل ۷. ضابطه تاسیس شرکت حمل و نقل، محدودیت حداقل تعداد ناوگان..... ۱۸۹
- شکل ۸. ضابطه تاسیس شرکت‌های بزرگ مقیاس هوشمند، محدودیت حداقل تعداد ناوگان..... ۱۸۹

فهرست نمودارها

- نمودار ۱. چارت سازمانی وزارت صنعت، معدن و تجارت..... ۲۹
- نمودار ۲. ساختار سازمانی مرکز توسعه تجارت الکترونیکی..... ۳۸
- نمودار ۳. نمودار سازمانی ستاد وزارت امور اقتصادی و دارایی..... ۳۹
- نمودار ۴. چارت سازمانی گمرک جمهوری اسلامی ایران..... ۴۰
- نمودار ۵. ساختار تشکیلات وزارت جهاد کشاورزی..... ۴۴
- نمودار ۶. نمودار سازمانی وزارت امور خارجه..... ۴۵

- نمودار ۷. تشکیلات سازمانی معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه..... ۴۶
- نمودار ۸. ساختار اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران..... ۵۲
- نمودار ۹. گام‌های واردات بر اساس تقسیم موضوعی..... ۷۲
- نمودار ۱۰. انواع منشأ ارز برای واردات..... ۸۱
- نمودار ۱۱. موارد مورد بررسی در هر یک از مسیرهای ارزیابی..... ۹۶
- نمودار ۱۲. گام‌های صادرات بر اساس تقسیم بندی موضوعی..... ۱۰۰
- نمودار ۱۳. مراحل تشریفات گمرکی برای صادرات..... ۱۰۷
- نمودار ۱۴. انواع مبادلات مالی و شیوه‌های پرداخت در تجارت بین‌الملل..... ۱۲۴
- نمودار ۱۵. روش حواله با اخذ ضمانت‌نامه بانکی..... ۱۲۶
- نمودار ۱۶. روش صدور برات ساده..... ۱۲۸
- نمودار ۱۷. روش صدور برات وصولی اسنادی..... ۱۲۹
- نمودار ۱۸. روش اعتبارات اسنادی..... ۱۳۰
- نمودار ۱۹. سامانه‌های ارزی در مبادلات مالی تجارت بین‌الملل..... ۱۳۵
- نمودار ۲۰. میزان تخلیه و بارگیری کانتینر استاندارد TEU در بنادر ایران و برخی کشورها..... ۱۶۱
- نمودار ۲۱. تخلیه و بارگیری در بنادر به تفکیک رویه گمرکی در سال ۱۳۹۹..... ۱۶۲
- نمودار ۲۲. متوسط زمان توقف هر کشتی در بنادر ایران و برخی کشورها..... ۱۶۳
- نمودار ۲۳. فاصله مبدأ زنجیره تامین تجارت خارجی ایران تا بنادر در مقایسه با برخی کشورهای دیگر..... ۱۶۴
- نمودار ۲۴. شاخص پیوستگی کشتیرانی در فصل سوم سال ۲۰۲۱..... ۱۶۵
- نمودار ۲۵. طول خطوط آهن ایران در مقایسه با برخی کشورها..... ۱۶۶
- نمودار ۲۶. میزان بار جابجا شده در شبکه ریلی در ایران و برخی کشورها..... ۱۶۹
- نمودار ۲۷. نسبت طول جاده‌ها به مساحت در برخی کشورهای منتخب..... ۱۷۲
- نمودار ۲۸. عمده کالاهای جابجا شده در جاده‌ها..... ۱۷۲
- نمودار ۲۹. مراکز عمده تولید بار در کشور..... ۱۷۳
- نمودار ۳۰. میزان بار حمل شده توسط ناوگان هوایی در ایران و برخی کشورها..... ۱۷۵
- نمودار ۳۱. ساختار کلی زمان سفر ناوگان..... ۱۷۷
- نمودار ۳۲. فرآیند ورود کامیون ترانزیتی به کشور..... ۱۷۷
- نمودار ۳۳. فرآیند خروج کامیون ترانزیتی از کشور..... ۱۷۸
- نمودار ۳۴. مقاصد صادرات منطقه‌ای ایران با میانگین بالای ۸۰۰ میلیون دلار..... ۱۹۴
- نمودار ۳۵. مقاصد صادرات منطقه‌ای ایران با میانگین بالای ۲۰۰ میلیون دلار..... ۱۹۵
- نمودار ۳۶. مقاصد صادرات منطقه‌ای ایران با میانگین بالای ۱۰۰ میلیون دلار..... ۱۹۶
- نمودار ۳۷. مبادی واردات منطقه‌ای ایران با میانگین بالای ۱ میلیارد دلار..... ۱۹۸
- نمودار ۳۸. مبادی واردات منطقه‌ای ایران با میانگین بالای ۱۰۰ میلیون دلار..... ۱۹۹
- نمودار ۳۹. مقایسه ظرفیت بالقوه صادرات به همسایگان با صادرات تحقق یافته از ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹..... ۲۰۲
- نمودار ۴۰. ظرفیت بالقوه واردات کشورهای همسایه از ایران (مأخذ: گزارش سازمان توسعه تجارت سال ۱۳۹۷)..... ۲۰۴
- نمودار ۴۱. ارزش صادرات ایران به کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا (میلیون دلار)..... ۲۰۵
- نمودار ۴۲. مقایسه صادرات غیر نفتی ایران به کشورهای همسایه و سایر کشورها..... ۲۰۶
- نمودار ۴۳. مقایسه سهم واردات ایران از کشورهای همسایه و سایر کشورها..... ۲۰۷
- نمودار ۴۴. مقایسه سهم تجارت غیر نفتی ایران با کشورهای همسایه و سایر کشورها..... ۲۰۸
- نمودار ۴۵. مقایسه پایداری صادرات به کشورهای همسایه با صادرات فرامنطقه‌ای..... ۲۰۹

- نمودار ۴۶. صادرات ترکیه به کشورهای افریقایی از سال ۲۰۰۱..... ۲۱۸
 نمودار ۴۷. مقایسه ارزش صادرات ایران و ترکیه به آفریقا..... ۲۱۹
 نمودار ۴۸. سرمایه‌گذاری خارجی جذب شده در مناطق آزاد و کل کشور..... ۲۲۲
 نمودار ۴۹. صادرات و واردات مناطق آزاد..... ۲۲۲
 نمودار ۵۰. تعداد موافقتنامه‌های بازرگانی و گمرکی دو یا چندجانبه منعقد شده..... ۲۲۹
 نمودار ۵۱. وضعیت صادرات ۱۴۰ قلم کالای مشمول تخفیف تعرفه‌ای برای ایران در سال ۱۳۹۶..... ۲۳۲
 نمودار ۵۲. صادرات ۱۴۰ قلم کالا به ترکیه در سال ۱۳۹۶..... ۲۳۲
 نمودار ۵۳. ارزش تبادلات ترجیحی و غیر ترجیحی ایران و پاکستان..... ۲۳۳
 نمودار ۵۴. چارت سازمانی وزارت METI بخش‌های مرتبط با سیاستگذاری تجاری و صنعتی..... ۲۶۲
 نمودار ۵۵. رشد سرمایه‌گذاری خارجی مستقیم چین..... ۲۹۶
 نمودار ۵۶. ساختار نهادهای متولی تجارت خارجی در ایتالیا..... ۳۱۷
 نمودار ۵۷. لایه‌های حکمرانی تجاری در ایتالیا..... ۳۲۳
 نمودار ۵۸. روند صدور بخشنامه‌های مربوط به صادرات رب گوجه فرنگی..... ۳۲۷

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱. مهمترین بنادر ایران..... ۱۶۰
 نقشه ۲. شبکه خطوط آهن ایران..... ۱۶۶
 نقشه ۳. تراکم خطوط آهن در جهان..... ۱۶۸
 نقشه ۴. شبکه راه‌های شریانی ایران..... ۱۷۱
 نقشه ۵. پایانه‌های مرزی فعال ایران..... ۱۷۵
 نقشه ۶. کشورهای ۲۸ گانه حوزه تجارت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران..... ۱۹۳
 نقشه ۷. مناطق آزاد تجاری - صنعتی و مناطق ویژه در ایران..... ۲۲۱